

Алла ЗЕЛІСКО

ORCID:0000-0002-1899-407X

Іван КОСТІВ

ORCID:0009-0001-7464-8999

УЗУФРУКТ ДЕРЖАВНОГО МАЙНА: ТРАНСФОРМАЦІЇ КОНСТРУКЦІЇ РЕЧОВОГО ПРАВА НА ЧУЖЕ МАЙНО КРІЗЬ ПРИЗМУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 347.2

Постановка проблеми. В епоху чергової активізації євроінтеграційних процесів в Україні проходять стрімкі законодавчі трансформації, зумовлені потребою нагального приведення нормативних підходів до регулювання суспільних відносин згідно із вимогами європейських стандартів. Поміж таких змін є ті, які привертають максимальну увагу як науковців, так і практиків, зокрема ті, які стосуються трансформації конструкцій речових прав на чуже майно для органів державної влади та державних юридичних осіб для заміни застарілих та незрозумілих європейській спільноті конструкцій, на кшталт господарського відання та оперативного управління. Існуючі зазначені конструкції значною частиною науковців та практиків відзначалися як атавістичні прояви постсоціалістичного режиму, а незрозумілість їх для європейської доктрини та практики стала визначальним поштовхом для пошуку конструкцій, традиційних для європейської спільноти і здатних ефективно урегулювати вказане питання.

Актуальність піднятої проблематики також визначається не лише суттєвим рівнем глобалізації, але й нагальною потребою реагування на існування загроз суспільному благополуччю в силу повномасштабного воєнного вторгнення. В умовах таких ризиків виникає очевидна необхідність ґрунтовного перегляду механізмів управління державним майном для активації залучення інвестиційних ресурсів, для підвищення рівня ефективності менеджмен-

ту щодо державного майна. Вказані аспекти знаходяться в площині публічних інтересів держави та є максимально визначальними для подальшого існування та розвитку держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання речових прав на чуже майно розглядалися у працях таких учених, як: Р.А. Майданик, Н.І. Майданик, Н.Р. Попова, В.І. Нагнибіда, О.О. Павленко, Л.В. Красицька, А.В. Смітюх. Однак активні законодавчі трансформації, пов'язані із розширенням спектру застосування узуфруктів, детермінували актуалізацію зазначених питань з позиції наявного стану регулювання та перспектив подальших змін у нормативно-правових актах. Відтак, **метою** наукової статті є розгляд спеціальних ознак узуфруктів державного майна на фоні класичних конструкцій зазначених речових прав на чуже майно.

Виклад основного матеріалу. Результатом напрацювань науковців та законодавців став у кінцевому підсумку Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб». Означеним нормативним актом встановлено цілий ряд новітніх змін, поміж них запровадження конструкції узуфрукту на заміну застарілим господарському віданню та оперативному управлінню. Як зазначають Р.А. Майданик, Н.І. Майданик, Н.Р. Попова, узуфрукт є гнучким і загальновизначним у праві країн Західної Європи правовим інструментом, покликаним забезпечити за допомогою обмеженого речового права тривалого користування чужою нерухомістю, відсутність якого в національному праві стримує усталений розвиток ринку нерухомості, невиправдано обмежує перелік адекватних замін права господарського відання та права оперативного управління в умовах рекодифікації цивільного законодавства [1, с.41]. Варто підтримати означену тезу, враховуючи те, що саме пластичність цієї конструкції стане основою для трансформації її в силу потреби врахування специфіки управління державним майном, пов'язаної із публічно-правовим інтересом в основі.

Вказаним вище нормативним актом було запропоновано зміни до Закону України «Про управління об'єктами державної

власності», у ст. 9-1 якого визначено поняття права особистого безоплатного володіння і користування державним майном (узуфрукт державного майна), яке є речовим правом на державне майно для узуфруктаріїв - органів державної влади, державних органів, державних організацій (установ, закладів), державних некомерційних товариств та інших юридичних осіб, які не мають на меті одержання прибутку та єдиним учасником (засновником) яких є держава [2]. Нормативне запровадження такої конструкції спонукає до розгляду її правових характеристик та особливостей застосування.

Спеціальним Законом визначено поняття узуфрукту державного майна. Сама легальна дефініція вказує на те, що узуфрукт є речовим правом на державне майно, відтак визначає потребу окреслення місця його в системі речових прав на чуже майно, визначених нормативно. Безумовно, що відправними тут є норми ЦК України, які не містять безпосередньо поняття узуфрукта. Визначення узуфрукта державного майна містить пряму вказівку про те, що воно є особистим правом. Відповідно до догм римського приватного права узуфрукти сформувалися і розглядалися як вид особистих сервітутів. За узуфруктом вигодонабувачеві (узуфруктарію) надавалося право безоплатно і, в більшості випадків, довічно користуватися чужою річчю та її плодами [3, с. 109].

Поділ сервітутів на земельні та особисті безпосередньо застосовується у ЦК України у ч. 2 ст. 401. Якщо сервітут має «прив'язку» при визначенні суб'єкта сервітуарія до конкретної особи, а не до майна, то він вважається особистим. Такий висновок формується виходячи із положень тієї ж ч. 2 ст. 401 ЦК України «сервітут може належати конкретно визначеній особі». Однак подальших спеціальних положень щодо особистих сервітутів ЦК України не визначає.

Стосовно узуфрукту державного майна установлюється спеціальне правове регулювання шляхом внесення відповідних норм у Закон України «Про управління об'єктами державної власності». Таким чином, виникає потреба верифікації спеціальних норм щодо загальних характеристик особистих сервітутів загалом та видових характеристик узуфрукта державного майна. Про-

екція спеціальних характеристик узуфрукту державного майна на загальну канву правових характеристик особистих сервітутів дозволить з'ясувати особливості такого узуфрукту і чи можливим є вести мову про те, що виник спеціальний вид речових прав на чуже майно.

Узуфрукт державного майна встановлюється згідно з ч. 2 ст. 9-1 Закону «Про управління об'єктами державної власності» рішенням уповноваженого органу управління, а відтак альтернативних підстав його виникнення нормативно не передбачено. Очевидним є зазначити, що рішення таке приймається в силу владних повноважень уповноваженого органу управління та є за своєю природою адміністративним актом. *Зазначена специфічна ознака узуфрукту державного майна детермінована особливостями публічно-правових механізмів управління державним майном, в основі яких знаходиться задіяний публічний інтерес.* Особисті ж сервітути згідно із загальними нормами цивільного законодавства можуть виникати на підставі договору, закону, рішення суду та заповіту. Правовою конструкцією узуфрукта державного майна згідно з тією ж статтею Закону охоплюються будь-які види рухомого або нерухомого майна, *окрім земельних ділянок*, яке перебуває у власності держави. Вказана ознака знаходиться у площині традиційних характеристик узуфруктів, які ще в римському приватному праві установлювалися щодо неспоживчих речей. З іншого боку, вона диференціює узуфрукт державного майна від інших видів особистих сервітутів, установлених у спеціальних нормах чинного законодавства, як-от, так званих сервітутів на право проживання (ст. 405 ЦК України «Право членів сім'ї власника житла на користування цим житлом»). У сучасних дослідженнях молодих учених зазначається, що останні становлять окрему групу сервітутів щодо житла та іншого нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб, які не можуть бути задоволені іншим способом. В якості однієї із базових особливостей ученим наголошується, що правомірність встановлення таких сервітутів обумовлена неможливістю задоволення сервітуарієм своїх прав та інтересів іншим способом, не пов'язаним із використанням обслуговуючої речі [4, с.5].

Чи наявна така ознака в узуфруктах державного майна? Очевидно, що ні. Усі вони встановлюються в силу рішення уповноваженого органу і критерій неможливості задоволення суб'єктом своїх прав та інтересів іншим способом, не пов'язаним із використанням обслуговуючої речі не застосовується. Диференціюється також і зміст такого особистого сервітуту як узуфрукт, адже до узуфруктарія переходить уся правомочність користування державним майном, а не користування в певних межах.

Об'єктивним буде висновок, що, виходячи з цього, узуфрукт державного майна дійсно виходить за межі існуючих нормативних конструкцій особистих сервітутів у тій іпостасі, у якій вони наявні у ЦК України. Така практика, до речі, характерна для європейської доктрини. У цьому плані варто згадати досвід врегулювання особистих сервітутів таких як узус чи узуфрукт в законодавстві Франції, у нормах якого вони займають окреме місце і виведені за межі сервітутів, які прив'язані до нерухомого майна. Однак ті особисті сервітути, які передбачені у ЦК Франції є за своєю природою житловими. Так, Р.М. Гейнц зазначає, що вони передбачають правове регулювання права проживання (ст. 625-636 ФЦК) та забезпечуються розділом 3 «Про узуфрукт, користування та проживання» ФЦК. Вчена підкреслює, що право проживання за французьким законодавством є окремим речовим правом, а не різновидом сервітуту [5, с.92].

Проектуючи вказані підходи до конструкції узуфрукта державного майна, вбачається за доцільне стверджувати про притаманність їй специфічних ознак, які дійсно відмежовують її від інших видів особистих сервітутів. І специфіка, пов'язана із підставами встановлення та змістом узуфрукта державного майна, не вичерпує усі особливості такої конструкції. Однак, зазначена вище специфічна ознака узуфрукту державного майна, що детермінована особливостями публічно-правових механізмів управління державним майном з публічним інтересом в основі впливає не лише на специфіку підстав виникнення та змісту узуфрукту державного майна. Вона проектується також і на специфіку суб'єктного складу узуфруктаріїв та підстави припинення узуфрукту.

Згідно із положеннями ст. 9-1 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» узуфруктаріями можуть

бути «органи державної влади, державні органи, державні організації (установи, заклади), державні некомерційні товариства та інші юридичні особи, які не мають на меті одержання прибутку та єдиним учасником (засновником) яких є держава. Окрім того, ч. 1 зазначеної статті також передбачає, що узуфруктаріями майна, яке не підлягає приватизації, можуть бути юридичні особи, єдиним учасником (засновником) якої є держава, господарські товариства, у статутному капіталі якого більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі або інша юридична особа, єдиним учасником (засновником) якої є держава [6]. Виходячи із цієї норми узуфруктаріями можуть бути органи державної влади та державні юридичні особи, засновані державою в якості єдиного засновника. Звертаючи увагу на текстуальне формулювання цієї норми, варто зазначити на деяку неоднозначність переліку узуфруктаріїв. По-перше, виникає питання щодо «органів державної влади, державних органів», які подані через кому, а відтак їх слід тлумачити як самостійні категорії узуфруктаріїв, попри те, що установити диференціацію між цими двома категоріями дещо складно. Нормативний перелік узуфруктаріїв містить термін «державні некомерційні товариства», а відтак, де-факто, маємо справу з новим видом юридичної особи, адже у жодну із нормативно урегульованих організаційно-правових форм юридичних осіб він не вписується. Таким чином, існує потреба тлумачення нормативного формулювання переліку суб'єктів – узуфруктаріїв. Попри те, однозначно можливим є стверджувати, що для узуфрукта державного майна є притаманним спеціальний суб'єктний склад узуфруктаріїв, якими можуть бути лишень державні органи та державні юридичні особи.

Продовжуючи розкривати специфіку узуфрукту державного майна, проводимо далі проекцію на нього загальних ознак речових прав на чуже майно. Однією із базових та традиційно окреслених у цивілістиці ознак останніх вказують забезпечення речовими правами на чуже майно можливості тривалої та незалежної від волі власника участі однієї особи у праві власності іншої особи [7, с. 483; 8, с. 480]. Доктрина цивільного права виходить із того, що одноособовим рішенням речове право на чуже

майно власник, за загальним правилом, припинити не може. У законодавстві чітко окреслено можливі підстави припинення речових прав на чуже майно. Зокрема, ст. 406 ЦК України, зазначаючи загальні положення щодо підстав припинення сервітутів, не вказує можливості припинення його за рішенням власника. У той же час, звернення до спеціальних положень про узуфрукт державного майна дозволяє стверджувати про таку можливість саме у його випадку. Ч. 7 ст. 9-1 у зазначеній оновленій редакції Закону України поміж підстав припинення узуфрукту визначає прийняття уповноваженим органом управління рішення про припинення узуфрукта державного майна, встановленого безстроково. Таким чином, власник державного майна може прийняти рішення про припинення безстрокового узуфрукта, при чому, підстав для прийняття такого рішення законодавчо не визначено. Однозначно, що має місце спеціальна ознака узуфрукту саме державного майна, яка вирізняє його від загальних якостей особистих сервітутів.

Висновки. Потрібно зазначити, що розкриті спеціальні правові характеристики узуфрукту державного майна диференціюють його як окремий спеціальний різновид особистих сервітутів за рахунок: специфіки підстав встановлення та припинення; змісту узуфрукту; суб'єктного складу можливих узуфруктаріїв. Водночас, вважаємо, що така специфіка детермінована особливими механізмами управління державною власністю, в основі яких знаходиться публічний інтерес. Саме вони і визначають розкриті специфічні якості узуфрукту державного майна. З іншого боку, як видається, відсутні однозначні підстави для виключення даного різновиду речових прав на чуже майно з кола особистих сервітутів, позаяк для них зберігається особистий характер узуфрукту державного майна за рахунок встановлення його для конкретного суб'єкта та виключність здійснення користування державним майном для такого суб'єкта – узуфруктарія. За таких обставин наявний рівень урегулювання особистих сервітутів у нормах ЦК України, вочевидь, потребує поглиблення. З позицій юридичної техніки введення у законодавство досліджуваних правових конструкцій речових прав на чуже майно визначає також і потребу внесення змін у норми ЦК України щодо особистих сервітутів.

Такі зміни не розглядаються у плані вказівки на спеціальне правове регулювання узуфруктів державного майна, а у площині окреслення загальних положень щодо особистих сервітутів - як узуфруктів, так і узусів. Позаяк наявності вказівки у ст. 401 ЦК України особистого сервітуту і у ст. 405 ЦК України сервітуту на проживання недостатньо в сучасних умовах. Очевидно, такі кроки очікують реалізації у межах активних процесів рекодифікації ЦК України, реалізовуваних провідними вітчизняними цивілістами.

1. Майданик Р. А., Майданик Н. І., Попова Н. Р., Європеїзація та рекодифікація. *Узуфрукт. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.* 4(119)/2021. С. 40-50.
2. *Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України № 4196-IX від 09.01.2025.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text>
3. *Основи римського приватного права: Підручник./ В.І. Борисова, Л.М.Баранова, М.В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В.І. Борисової Л.М. Баранової. Х.: Право, 2008.224 с.*
4. Цитульський В.І. *Право користування чужим майном (сервітут): цивільно-правові аспекти: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі права. / Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, 2023. 191 с.*
5. Гейнц Р.М. *Порівняльно-правова характеристика сервітутів за законодавством України та Франції. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: збірник наукових праць. Випуск 43. 2017. С. 85-98.* URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/8299/1/1038-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-2128-1-10-20191031.pdf>
6. *Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21 вересня 2006 року № 185-V. (з усіма наступними змінами та доповненнями). Відомості Верховної Ради України. 2006. № 46. Ст.456* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#Text>
7. *Цивільне право України: Академічний курс: Підруч.: У двох томах / За заг. ред. Я.М. Шевченко.Т.І. Загальна частина. К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 520 с.*

8. *Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бєгова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спаси-бо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Х. : Право, 2011. Т. 1. 656 с.*

Алла ЗЕЛІСКО, Іван КОСТІВ. Узуфрукт державного майна: трансформації конструкції речового права на чуже майно крізь призму євроінтеграційних процесів.

У статті досліджуються законодавчі процеси застосування узуфруктів державного майна, пов'язані із потребою нагального приведення нормативних підходів до регулювання суспільних відносин згідно із вимогами європейських стандартів. Автором наголошується, що в умовах сучасних суспільних ризиків виникає очевидна необхідність ґрунтовного перегляду механізмів управління державним майном для активації залучення інвестиційних ресурсів, для підвищення рівня ефективності менеджменту щодо державного майна.

Легальна дефініція вказує на те, що узуфрукт є речовим правом на державне майно, відтак визначає потребу окреслення місця його в системі речових прав на чуже майно. Стосовно узуфрукту державного майна установлюється спеціальне правове регулювання. Таким чином, виникає потреба верифікації спеціальних норм щодо загальних характеристик особистих сервітутів загалом та видових характеристик узуфрукта державного майна.

Констатовано, що узуфрукт державного майна виходить за межі існуючих в ЦК України особистих сервітутів. Така практика характерна для європейської доктрини. Спеціальні правові характеристики узуфрукту державного майна диференціюють його як окремий спеціальний різновид особистих сервітутів за рахунок: специфіки підстав встановлення та припинення; змісту узуфрукту; суб'єктного складу можливих узуфруктаріїв. У статті зазначається, що така специфіка детермінована особливими механізмами управління державною власністю, в основі яких знаходиться публічний інтерес.

Автором підкреслено, що у законодавстві зберігається особистий характер узуфрукту державного майна за рахунок встановлення його для конкретного суб'єкта та виключність здійснення користування державним майном для такого суб'єкта. За таких обставин наявний рівень урегулювання особистих сервітутів у нормах ЦК України, вочевидь, потребує деталізації.

Ключові слова: цивільні правовідносини, речові права, узуфрукт, юридична особа, приватне право, товариство, правовий режим майна, диспозитивність, цивільне право, механізм правового регулювання.

Alla ZELISKO, Ivan KOSTIV. Usufruct of state property: transformations of the concept of real rights to foreign property through the prism of European integration processes.

The article examines the legislative processes of applying usufruct of state property, related to the urgent need to bring regulatory approaches to the regulation of social relations in line with European standards. The author emphasizes that in the context of modern social risks, there is an obvious need for a thorough review of the mechanisms for managing state property in order to activate the attraction of

investment resources and to increase the level of efficiency of management of state property.

The legal definition indicates that usufruct is a real right to state property, thus determining the need to define its place in the system of real rights to another's property. Special legal regulations are established for usufruct of state property. Thus, there is a need to verify special rules regarding the general characteristics of personal servitudes in general and the specific characteristics of usufruct of state property.

It has been established that usufruct of state property goes beyond the personal servitudes existing in the Civil Code of Ukraine. This practice is characteristic of European doctrine. The special legal characteristics of usufruct of state property differentiate it as a separate special type of personal servitude due to: the specifics of the grounds for establishment and termination; the content of usufruct; the subject composition of possible usufructuaries. The article notes that this specificity is determined by special mechanisms for managing state property, which are based on the public interest.

The author emphasizes that the legislation preserves the personal nature of usufruct of state property by establishing it for a specific entity and granting exclusive rights to use state property to such entity. In such circumstances, the current level of regulation of personal easements in the provisions of the Civil Code of Ukraine clearly needs to be detailed.

Keywords: civil legal relations, property rights, usufruct, legal entity, private law, partnership, legal regime of property, disposability, civil law, mechanism of legal regulation.